

Nyt fra Sprognævnet

1996/1 · marts

Kerneord og oplevelseskultur

Af Pia Jarvad

De to ord i overskriften, *kerneord* og *oplevelseskultur*, er ord som slog an i 1995. Begge førsteled, *kerne-* og *oplevelses-*, er blevet højproduktive i de senere år, og begge er med til at vise holdninger til samfundet og dets udvikling. Ordet *kerneord* stammer fra titlen på en sprogvidenskabelig disputats, som blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad i december 1995. Det var Hanne Ruus: *Danske Kerneord*, bd. 1-2. Undertitlen, *Centrale dele af den danske leksikalske norm*, viser noget om hvad man skal forstå ved *kerneord*, og 'central, vigtig' er den traditionelle formulering. Kerneord er ord som *adresse*, *afsnit*, *aften*,

kunne, *købe*, *køre*, *økonomisk*, *øverst*, *åben*.

Brugen af *kerne* i sammensætninger er nok mere alment kendt fra ord som *EU-kerne*, *inderkerne*, *kerne-EU-land* (alle fra 1994), og ordene betegner de 'centrale lande i EU', jf. disse citater:

Stærke kræfter i Frankrig ønsker at skabe en ny handlekraftig inderkerne i EU .. Kommer ideerne om et nyt 'kerne-Europa' for alvor på dagsordenen, udløses en fuldblods-krise i dansk Europa-politik. Den socialdemokratiske inderkreds ser gerne Danmark i en ny indflydelsesrig EU-kerne. (Politiken 11.6.1994).

de to kerne-EU-lande [*dvs. Frankrig og Tyskland*].
(DR-radioavis 17.3.1994).

Men også uden for politik er *kerne-* po-

pulært med ord som *kerneeksempel*, *kernekunde*, *kernelytter*, *kernelæser*.

Det andet ord, *oplevelseskultur* (1993), er et ord hvormed man karakteriserer nutidens samfund. Måden at leve på skal være præget af oplevelser, lige fra indkøbsturen efter kartofler, kød og kaffe i et *oplevelsescenter* (tidligere *indkøbscenter*) til fritiden under udøvelse af halsbrækkende sportspræstationer som *elastiksprung*, *overlevelses-tur*, *snowboarding* beskrevet med ordet *oplevelsesturisme* (1993). Inden for samme område finder man ord som *oplevelsesjournalistik* (1987) 'journalistik som tilsvarende vægter den oplevelse som modtageren kan få af reportagen o.l.' og *oplevelsescenter*, som i eksemplet her:

Vi ville lave Magasin [*stormagasinet i København*] til et oplevelsescenter. Det er det koncept vi arbejder med idag.
(Berlingske Tidende 11.10.1987).

I artiklen her præsenteres nogle nye ord som er blevet almindelige i de sidste par år, og som var aktuelle i samfundsdebatten i 1995. De ord der er nævnt, er kun et udpluk af tilvæksten af nye ord, og de giver blot nogle smagsprøver på udviklingen. Størsteparten af ordene er fundet første gang i 1993, 1994 og 1995.

I artiklen er der opgivet et årstal i parentes efter et ord. Det er det ældste belæg på ordet som jeg kender. Ordene kan være ældre, og hvis der er læsere der kender eksempler på ordene fra før min angivelse, vil jeg være glad for at få det at vide.

Ordnes betydning er forklaret, og forklaringen er sat i enkelte citations-tegn. Der gives eksempler på brugen af ordet fra aviser, ugeblade, tidsskrifter, radio, tv, m.m. Citaterne er skrevet af efter kilden, og kilden er angivet med dato. Når citatet har været for langt til at blive bragt i sin helhed, har jeg brugt to prikker hvor der er sprunget noget over. Nogle steder står der noget i kursiveret skrift i en kantet parentes – det er min egen forkortelse af en længere pas-sage i teksten.

Endelig kan der være beskrevet hvor ordet stammer fra, eller hvordan det er dannet. I en del tilfælde henvises der til ord som kan have været forbillede for den aktuelle dannelse, og som er beskrevet i Pia Jarvad: *Nye ord – hvorfor og hvordan?* (Gyldendal 1995).

Kultur

På basis af en analyse af ord som ender på *-kultur*, kunne jeg i bogen *Nye ord – hvorfor og hvordan?* konkludere at kulturbegrebet i firserne og i begyndelsen af halvfemserne var på én gang atomistisk og altomfattende; det var gruppekaraktæriserende og gruppefordømmende. Dette kunne man eksemplificere med ord som *parcelhuskultur*, *forbrugerkultur*, *fastfoodkultur*, *computerkultur*; og *græsrodkultur*, *folkekultur*, *pædagog- og hængepattekultur*, *narcissismekultur*, *overflodskultur*, *hurtigkultur*. Men kulturen og kulturbegrebet er fortsat i hastig udvikling; nye og karakteriserende ord for året der gik, er *begivenhedskultur* og *oplevelseskultur* (begge 1993), som i eksemplet her:

[*Museet har*] fået en fast plads i be-
givenhedskulturen. Museet skal til-
byde begivenheder og er selv, som
sted, en begivenhed. (Politiken
30.10.1993).

[*hele vort kulturliv ytrer sig som*] en
begivenhedskultur, en oplevelseskul-
tur. (Tv2 Lorry 19.11.1993).

Men kulturen er også en *konsensuskul-*
tur (1991):

Danmark er et fredeligt land præget
af en altomfattende politisk-pragma-
tisk konsensuskultur, som opløser de
fleste modsætninger i politiske kom-
promisser. (Politiken 4.5.1994).

I nytårstalen fra statsminister Poul Ny-
rup Rasmussen 1.1.1996 fik vi også et
nyt ord: *brokkekultur*. Han sagde:

De unges livslyst er i virkeligheden et
tiltrængt hib til den brokkekultur,
som vi kan være tilbøjelige til at dyr-
ke i ny og næ. (Her citeret fra Fre-
deriksborg Amts Avis 2.1.1996).

København som kulturby har også
skabt debat om kultur og givet andre
centrale ord for drøftelserne, fx *arms-*
længdeprincip (1994) som er et 'princip
om at afgørelser om bevilling til kul-
turelle formål lægges ud til lokale råd og
nævn':

den statslige kulturpolitik .. Vi kal-
der det 'armslængdeprincippet': ad-
skillelsen af de kunstneriske priori-

teringer fra det aktuelle, politiske
system. (Politiken 14.5.1994).

Sammen med kulturbydrøftelser duk-
ker ordet *tidskapsel* (1995) op. Det er en
'beholder hvori der gemmes tidstypiske
effekter med henblik på bevaring til ef-
tertiden', og det er kalkeret efter engelsk
time capsule, fx:

projektet [*med*] at fylde 150 tidskaps-
ler med ting og sager, der kan for-
tælle eftertiden om, hvad borgerne i
Nordsjælland var omgivet af i det år,
hvor København var udråbt til Eu-
ropas kulturby. (Frederiksborg
Amts Avis 2.1.1996).

Året bragte en ny designtrend på banen.
Den kaldes *restyling* (1995) og er en
form for genbrug af materialer i nyt de-
sign, som det er forklaret her:

Restyling hedder den nye design-
trend, der er kontant genbrug med
fantasi .. Hvorfor ikke bruge en tømt
Heinz tomatsuppedåse som den er,
en udmærket lampeskærm? Den nye
trend er international og kaldes re-
styling, og den er godt i gang med at
spotte sig ind i ung og eksperimen-
terende boligstil.
(Politiken 3.12.1995).

Tre helt forskellige ord er *dannelseska-*
nal (1995), som er en foreslået 'tv-kanal
for dansk kulturtradition som den ken-
des fra folkeoplysning, højskole, arbej-
derbevægelse, oplysningsforbund', *tele-*
tarium (1994), som er et 'center for

æterbårne medier som tv-programmer, lydbånd' (jf. om *-arium*, som i mange tilfælde i dag erstatter *-center*, i *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, s. 214-15), og ordet *æsel* (1995), som er billedlig brug i uformelt sprog om en 'nybegynder i stand up-comedy'.

Det laver vi i fritiden

Sporten er repræsenteret ved *beachvolley* (1994) som er 'volleyball som spilles på sandstrand'; de første Danmarksmesterskaber foregik på Bellevue Strand ved København. Både fænomen og ord stammer fra amerikansk. Det kan også spilles på gader eller pladser i byen; så kaldes det *streetvolley* (1994). I det hele taget giver gaden rum for idrætsudøvelse, fx *streetbasket* (1987), *gade fodbold* (1987). Natten til 26.8.1995 holdt Dansk Idrætsforbund en *Idrætsnat* i København hvor københavnere kunne stifte bekendtskab med gadeidræt:

Streetbasket, skaterhockey [*dvs. hockey på rulleskøjter*], streetfodbold, BMX-cykelløb .. er de moderne storby sportsgrene. (Politiken 25.8.1995).

På et center for *aerobic* (1983, jf. *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, s. 97) er følgende gymnastikformer mulige at dyrke: *high/low impact*, *fatburner*, *workout*, *callanetics*, *women's special*, *low-killer*, *body-slide*, *low jump*, *bodytoning*, mens en mere passiv udøvelse af idræt er at gå til *dinnerstævne* eller *dinnerboksstævne*. Her spiser man en bedre middag, mens boksstævnet foregår:

M.H. varmede torsdag op til det ud-

satte EM-opgør i cruiservægt i bokning .. ved at besejre englænderen .. ved et dinner-stævne i Skive. (Vestkysten 28.4.1989).

Velkommen til dinner-boksstævne på Mogenstrup Kro. På med tandbeskytteren, op med paraderne. Fat i kniv, gaffel og modstander. .. Først sad vi gæster og stak i menuen .. Senere fik A.P.J., en tapper mellemvægtsbokser fra Ulfborg, varmet ørene. (Politiken 20.2.1995).

Økoturisme (jf. *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, s. 214) blev afløst af *kultur-turisme* (1992), som er 'turisme med ophav i kulturel interesse', og den får nu konkurrence af *historieturisme* (1995), som er 'turisme med ophav i historisk interesse':

Denne eksotiske nostalgiske fortidsinteresse er nu også slået igennem i Danmark inden for den såkaldte historieturisme, nu er man f.eks. begyndt at genopføre flygtningelejrene for tyskerne efter Anden Verdenskrig som turistattraktioner. (Politiken 21.5.1995).

Nyt ord til gammelt fænomen er det at bestille varer pr. telefon: *tv-shopping* (1995). Her drejer det sig om varer som er præsenteret på tv, og som man kan bestille via telefon eller via modem, der er koblet til ens egen hjemme-pc. *Tv-shopping* er det nyeste ord for fænomenet, og det er dannet efter de lidt ældre ord *teleshopping*, *homeshopping* 'det at foretage indkøb fra hjemmet over tele-

fonnettet, evt. via computer', *homebanking* 'det at lave bankforretninger i hjemmet via en pc' (omtalt i *Nye ord – hvorfor og hvordan*, s. 221, 202, 97).

Internettet

På arbejdet eller i fritiden eller begge dele er danskeren for alvor kommet på nettet, som man siger. Fra at være et net af computere som via telefonledninger kan kommunikere sammen til drøftelse af videnskabelige resultater mellem universiteter, er det blevet en *informationsmotorvej* (1994) hvor der er plads til alle der vil udveksle informationer, skaffe sig viden eller skabe kontakter til ligestillede. Man kan tilslutte sig til *Internettet* (1993) hvis man har en computer og et modem til telefonen. Man kobler sig op på en *netserver*, altså en computer som er hovedfærdselsåren til nettet. Både offentlige og private virksomheder præsenterer sig på Internettet på lige fod med frimærkesamleren fra Australien og den katteinteresserede fra New Jersey.

Herhjemme har Kulturministeriet taget initiativet til at alle dets institutioner skal på nettet og samles i et *Kulturnet* (1995) som skal gøre det let for borgeren at orientere sig i alle håndte kulturtilbud, lige fra at få åbningstiderne på et museum til at se gengivelser af malerier fra Statens Museum for Kunst. Også Sprognævnet, som er en institution under Kulturministeriet, kommer på nettet i 1996 med en såkaldt *homepage* (1995), dvs. en 'præsentation af institutionen, virksomheden på Internettet, med en elektronisk adresse, som man kan benytte hvis man vil i kontakt med

indehaveren'. Dette ord er, som omtrent alle de andre inden for dette felt, af amerikansk oprindelse. I dette tilfælde har vi en dansk udgave, nemlig *hjemmeside* (1995), og lige nu ser det ud til at *hjemmeside* kommer til at udkonkurrere *homepage*. Den elektroniske post som man kan sende (nogle kalder det at *maile*), kan kaldes *e-mail*, men den fordanskede betegnelse, som man lige så godt kan bruge, er *e-post*.

Hvis man vil kigge sig omkring i nettet, kaldes det at *browse*. Dertil skal man bruge et program som kaldes en *browser*; den gør det muligt at manøvrere rundt. Man kan også *surfe* rundt på nettet, personen kaldes en *surfer* og det at gøre det *surfing*. Alle tre ord er ny brug af de tilsvarende om at sejle på et sejlbræt.

Om samarbejde på nettet bruges ordene *networking*, *netven*, *netværker*, *networker*:

Ordet *networking* er næsten uoversætteligt. Begrebet kommer fra computernet, hvor *networking* betyder, at 'net-vennerne' hjælper hinanden med hurtige informationer på Internettet.
(Politiken 28.10.1995).

netværkerne .. Det er vigtigt for netværkerne ikke at rage uklar med nogen. For kommer der først en kurre på tråden, kan hele korthuset styrte sammen. .. Netværkets fare er, at det fanger netværkeren i en illusion om, at han/hun deltager i et fællesskab.
(Politiken 28.10.1995).

God opførsel på Internettet kræves der, det kaldes *netikette* (1995), og det er efter engelsk *netiquette*, dannet af *net* (dvs. *Internet*) og *etiquette*. Dårlig opførsel er fx at blande sig utidigt i en *konference* (det er ny brug af ordet; det betyder her 'elektronisk mødested for ligesindede'), jf.:

Konferencer kaldes de lommer på nettet, hvor samtalen er helliget et bestemt emne. Der er over 7.000 sådanne lommer, hvor man kan sige sin uforbeholdne mening om alt fra atomkraft til heavy-metal. (Politiken 19.2.1995).

Blander man sig på en uhøflig måde, kan det medføre en *flame war* (1995) hvor de andre deltagere i konferencen sender så meget post til den pågældende at vedkommende drukner i meddelelser.

Ordet *Web* eller *web* (Sprognævnet anbefaler det med stort) er kælenavnet for *World Wide Web*. Det er den grafiske søgeflade til det verdensomspændende elektroniske net, *Internet*. Det er fra engelsk *Web*, som betyder 'spindelvæv, spind'. Hertil er der dannet en række sammensætninger, fx *webadresse* 'en persons e-post-adresse i Webbets søgesystem på Internettet'; *weblæser* 'en læser der kan læse dokumenter i standarddatasproget HTML, som bruges på Internettet'. Og *HTML* står for 'Hyper Text Markup Language', dvs. 'datasprog som er standard på webservere på Internettet'.

I begyndelsen af edb-tiden havde man *software*, som var programmel,

hardware var maskinerne, isenkrammet. Nu er der *shareware* (1989) 'software som må kopieres mod betaling af (mindre) licens' (Jf. *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, s. 99), *groupware* (1991) 'edb-værktøjer som bruges til at distribuere og dele informationer over netværk', og endelig *brugtware*. Det sidste er set som en overskrift på en brochure over brugt edb-udstyr fra 22.12.1995.

Annus horribilis

1993 karakteriserede dronning Elizabeth af England som et *annus horribilis*, altså et rædselsår. Det var året hvor skandalerne rullede for prins Charles og lady Diana i deres første separationsår og for prins Andrew og hans Fergie. Ordet var lige til at bruge for danskere, og man gjorde det i 1995, fx:

Tendensen er den samme som i de store forsikringsselskaber, hvor 1994 også var et 'annus horribilis'. (Politiken 14.7.1995).

Det har været det rene *annus horribilis* for os republikanere. Et regentpar, der ser ud som om de er parat til at blive lykkelige bedsteforældre. En prins, der bliver frømand, en anden, der bliver ægtemand, og en kinesisk prinsesse, der kan tale dansk. (Th. Bredsdorff i Politiken 9.1.1996).

Og i ugen da Uffe Ellemann Jensen trak sig som kandidat til generalsekretærposten i Nato og samtidig fik åbenbaret at Det Konservative Folkeparti havde indgået forlig med regeringen om finans-

loven for 1996, kunne han i et interview spørge om hvad uge hed på latin, for det var hans uge horribilis.

Farlig er *ebolavirus*, som er 'virus som oprindelig udbredtes fra et område ved Ebola-floden i Zaire'. Den blev almindelig kendt i 1995, fx:

Ebola, der er opkaldt efter en flod, blev første gang opdaget i det nordlige Zaire i 1976, hvor 300 mennesker omkom ved en epidemi. Og så fik vi i øvrigt lige en melding på falderebet i 1995 om, at ebolaen ikke er død, men kun sover. WHO meldte den 11. december om et nyt tilfælde, denne gang i Liberia.

(Politiken 26.12.1995).

Årsager til bl.a. unge mænds faldende sædkvalitet blev diskuteret, og ordet *plastblødgører* blev et centralt ord i debatten. Det er et 'kemisk middel som gør plastic blød og smidig, og som indeholder et østrogenlignende stof som er under mistanke for at kunne fremkalde brystkræft, testikelkræft og bevirke faldende sædkvalitet', jf. at man skulle:

arbejde på at få forbudt plastblødgørere .. fordi de indeholder stoffer med hormonlignende effekt. (Politiken 7.10.1995).

Krig, fattigdom, tortur og sygdom på tv i realistisk gengivelse skabte i 1995 fænomenet og udtrykket *elektronisk fakir*, som betegner en person der er ufølsom over for alt dette.

Politik og samfund

I 1995 blev det vedtaget at *euro* skulle være betegnelsen for den fælles møntenhed i EU. Den har ellers hidtil været kaldt *ecu*, som er en forkortelse af 'European Currency Unit', og i øvrigt har det også været en gammel møntbetegnelse på fransk (jf. *Nye ord – hvorfor og hvordan*, s. 242). Møntenheden skulle træde i kraft 1. januar 1999 for de lande der opfylder de økonomiske betingelser for den, men sedler og mønter regner man først med at have klar i 2002.

Den næste *regeringskonference* (1985) i EU skal holdes i 1996. Ordet *regeringskonference* dækker over en 'møderække blandt medlemslandene i EU med det formål at justere Maastricht-traktaten', og det er således de helt grundlæggende regler for EU-samarbejdet der skal drøftes. I den forbindelse er der nedsat en såkaldt *refleksionsgruppe* (1994): 'gruppe med en person fra hvert medlemsland i EU med det formål at forberede regeringskonferencen i 1996'. Udenrigsministeriet har i *Dagsorden for Europa. Sammen drag*, aug. 1995, beskrevet refleksionsgruppens opgaver således:

Refleksionsgruppen skal komme med ideer og valgmuligheder til ændringer i Traktaten. Gruppen skal især undersøge, om hele samarbejdets formål er beskrevet godt og tidsvarende [og] overveje, om EU har de rigtige redskaber til at nå sine mål, dvs. om de regler og principper, som det daglige samarbejde foregår efter, bør strammes op.

Dette kan vel siges at være det europæiske svar på fhv. statsminister Poul Schlüters *tænketa*nk (jf. *Nye Ord – hvorfor og hvordan?*, s. 231) og kulturminister Jytte Hildens *krystalkugle* (1993).

I de hjemlige politiske drøftelser blev ordene *forsørgersamfund* og *forsørgerkultur* meget brugt i 1995. Vi har i Sprognævnet et eksempel på ordet fra 1989, men det er nok i kraft af den debat som økonomiminister Marianne Jelved har startet, at ordet er slået rigtig an. Her er et eksempel på ordet:

Tiltrængt opgør med forsørgersamfund. .. krav til en opstramning af dagpengeregler og aktiveringsindsats .. økonomiministeren [dvs. Marianne Jelved] bebuder en kulturrevolution, der skal gøre op med forsørgerkulturen.
(Politiken 1.1.1996, leder).

Andre ord fra den politiske debat er *lønfest* (1994), som betyder 'lønstigning' (set fra arbejdsgiverside), *pensionsbombe* (1995), som betyder 'det at kommende udbetalinger af pensioner til de store årganges alderdom kan virke som en bombe under økonomien', og *skattependler* (1994), som bruges om en 'person som flytter fra kommune til kommune efter skatteprocenten'.

Politisk korrekt

I året 1995 blev udtrykkene *politisk korrekt* og *politisk korrekthed* modeudtryk. Udtrykkene er af amerikansk oprindelse: *politically correct*, *political correctness*, eller blot *pc*. I amerikansk er udtrykkene såmænd heller ikke så gamle, i

et amerikansk tidsskrift (*Barnhart Dictionary Companion*. Vol 6 og 7, 1991) om nye ord er dateringen af udtrykkene 1990. Her står der også hvad ordene dækker, nemlig 'det at følge antagne, ulastelige meninger om sociale, politiske, køns- og racemæssige forhold'. Og pudsigt nok udtrykker den amerikanske redaktør tvivl om udtrykkene er almindelige og udbredte på redaktionstidspunktet. Det er de i hvert fald blevet siden.

Herhjemme er udtrykkene vistnok første gang lanceret og beskrevet af Thomas Bredsdorff i en kronik i Politiken 9.1.1991: Han var vendt hjem fra et års ophold ved Berkeley Universitet, Californien, og han skildrer de politiske forhold og den nye trend, *politisk korrekt*:

Berkeley's kommunalbestyrelse [har] tilladt politiet at få hund igen. På betingelse af at det bliver en politisk korrekt hund, dvs. en hund der ikke udsender forkerte signaler.

Senere i kronikken funderer Bredsdorff over betydningen af ordet *politik*:

Engang betød 'politik' det der havde med ideer og overbevisning at gøre. Sådanne ideer kan være *forskellige*, deraf følger den politiske kamp. .. i overensstemmelse med moderne amerikansk, er en politisk opfattelse ikke noget man går ind for eller går imod. .. det smukke ord 'politik' er kommet til at betyde sin modsætning: det der ikke har en kæft at gøre med forestillinger om hvordan samfundet skal indrettes.

I en liste over nye ord (*Talepapir, stavetplade og virus* i Nyt fra Sprognævnet 1992/4) beskriver jeg udtrykket *politisk korrekthed* således: »en ny retning i USA hvor man skrider ind over for overgreb fra samfundsmajoritetens side med beskyttelse af farvede, handikappede, homoseksuelle, kvinder«.

Diskussionen af politisk korrekthed har i det forgangne år flyttet fokus fra selve fænomenet til sproget og ikke mindst ordvalget. Nogle har taget de sproglige forhold alvorligt, fx i diskussionen om betegnelsen *neger* over for *sort* (jf. Jørgen Schack: *Om ordet neger* i Nyt fra Sprognævnet 1995/4), andre har gjort grin med det ved mere eller mindre fantasifulde »politisk korrekte« omskrivninger af ord og vendinger, fx ved at omskrive *blind* til *visuelt udfordret*.

Ved denne fokusering på ordvalget og med betegnelsen *politisk korrekt* har man diskuteret det i virkeligheden oldtusesgamle fænomen som er en af årsagerne til ordforrådets udvikling og den stadige tilvækst af nye ord, som om det var nyt og i særlig grad karakteristisk for nutiden. Nye ord opstår nemlig for at udtrykke holdninger, følelser, værdier, for at vurdere og manipulere og også skabe neutrale ord for det som anses for belastet. Så selvom ordet *forsørgersamfund* udtrykker en ny synsvinkel på det der tidligere kaldtes *vefærdssamfund*, så er fænomenet ikke nyt, jf. de gamle ændringer i ordvalg som *dårekiste* → *sindssygeanstalt* → *statshospital* → *amtshospital* → et stednavn som fx *Nordvang* i Glostrup ved København; *idiot* → *åndssvag* → *evnesvag* → *psykisk handikappet* → *alternat*

tivt begavet, og *uartig* → *tilpasningsvanskelig* → *adfærdsvanskelig* → *samspilsramt*. Ældre udviklinger er også *patter* → *bryster*, *dranker* → *alkoholiker*, *krøbling* → *handikappet*.

At danne nye ord for tidligere belastede ord hænger sammen med et behov for at omskrive snavsede, ubehagelige, farlige eller ligefrem tabuiserede fænomener for at ikke selve tingen skal træde for tydeligt frem, men derimod sløres og pakkes ind. (jf. *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, s. 45-51).

1996?

Hvert år omtrent har sin betegnelse for de kære små: i 1995 blev det til *pejlebørn*, *zappebørn* og *radarbørn*, alle tre ord betegner den nye børnetype som ifølge en udtalelse i DR tv-avis 1.10.1995 er sådan:

børn som giver pokker i fællesskabet .. pejle- eller radarbørn kaldes de af pædagogerne .. pæne, velbegavede børn som zapper efter udfordringer .. åbne, søgende, udforskende .. kan ikke fordybe sig.

Det er næppe til at forudse hvad der skal karakterisere børnene i 1996, derimod vil vi nok høre nærmere om *den jyske mafia*, *brikby*, *nærkampby* 'kulisseyby til indøvelse af bykamp', og udtryk fra Internettet vil vælte over os i *lårtykke stråler*, og vi vil *elske at hade* dem.

Pia Jarvad (f. 1946) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Fra tid til anden

For at markere 40-året for sin oprettelse har Sprognævnet i 1995 udsendt en samling artikler, redigeret af nævnets formand, professor Erik Hansen. De 19 bidrag, der er skrevet af nuværende og tidligere medlemmer af Sprognævnet og af de videnskabelige medarbejdere ved sekretariatet, har alle været publiceret før. Artiklerne er ikke ordnet kronologisk efter deres tilblivelsesår, men afspejler linjen og bredden i Sprognævnets virke.

To store artikler behandler ud fra hver deres synsvinkel og tidsmæssige forudsætninger og forfatternes personlige synspunkter forholdet mellem Sprognævnet og offentligheden. Nogle artikler fremlægger og diskuterer den argumentation som Sprognævnet anvender i sin rådgivning af det offentlige og borgerne. Sider af det daglige arbejde i nævnet, som varetages af sekretariatet, beskrives i andre artikler. Navnlig er telefonrådgivningen emne for flere artikler, dels i historisk, dels i aktuelt perspektiv – hvilke spørgsmål stilles, og hvem spørger?

En væsentlig side af Sprognævnets arbejde er indsamlingen og bearbejdningen af de nye ord. Dette arbejde gøres der rede for i et par af artiklerne.

Erik Hansen runder skriftet af. Med parodisk udgangspunkt i mange danske

borgeres forestilling om Sprognævnet som en politibetjent der med bøder og andre repressalier er i stand til at standse den sproglige udvikling, skriver Erik Hansen om nævnets forvaltning af sine hovedopgaver: at følge med i sprogets udvikling, at udgive Retskrivningsordbogen og at vejlede dem der beder om det.

Bekendtgørelserne om Dansk Sprognævn er aftrykt sidst i skriftet.

Bogen er forsynet med to litteraturlister, én der opregner de bøger, artikler og dokumenter som er omtalt i artiklerne, og én der omfatter de fleste af de bøger og andre publikationer som Sprognævnet har udgivet.

Fra tid til anden. Dansk Sprognævn i 40 år. Redigeret af Erik Hansen. Dansk Sprognævns skrifter 23. Gyldendal, 1995. 192 s. 175 kr. Sælges kun i boghandelen.

VS

Sæt nyt komma

Som de fleste af *Nyt fra Sprognævnets* læsere ved, indføres der med *Retskrivningsordbogens* 2. udgave et nyt kommasystem i dansk. Det nye system, der har fået betegnelsen *Nyt komma* (tidligere *enhedskomma*), indføres ved siden af det traditionelle grammatiske komma, men sådan at det er det nye komma der anbefales.

De nye kommaregler træder først officielt i kraft når den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* foreligger. Der er imidlertid allerede en stor interesse for det nye komma og for detaljerne i det nye system. Sprognævnet udsender derfor nu en selvstændig publikation om det nye komma, således at offentligheden, herunder dansklærere og lærebogsforfattere, har rimelig tid til at sætte sig ind i de nye regler inden de træder i kraft.

Hæftet om det nye komma har titlen *Sæt nyt komma* med undertitlen *Regler, grammatik, genveje og øvelser*.

Reglerne for det nye komma bringes dels i en ganske kort version, dels i en udførlig version med mange eksempler og med indskudte kommentarer på steder hvor der er særlige problemer.

Kapitlet (*Gen*)*veje til nyt komma* indeholder vejledninger i hvordan man kommer i gang med at sætte nyt komma. Vejledningerne er afpasset efter de forskellige udgangspunkter som brugerne af det nye komma kan have. Der skelnes her imellem om man tidligere

har sat grammatiske kommaer, om man tidligere har sat pausekommaer, eller om man starter helt fra grunden af. Og der tages også hensyn til om man i forvejen kan noget grammatik, eller om man ikke kan.

I kapitlet *Kommagrammatik* gennemgås i leksikonform den grammatik, fx *apposition, helsætning, ledsætning, subjekt, verbal*, der er nødvendig for at den udførlige version af kommareglerne kan forstås og bruges med fuldt udbytte.

Sidst i bogen er der en række *øvelser* med tilhørende løsninger.

Henrik Galberg Jacobsen: *Sæt nyt komma. Regler, grammatik, genveje og øvelser*. Dansk Sprognævnets skrifter 25. Dansklærerforeningen, 1996. 80 s., 60 kr. – Udkommer i slutningen af marts 1996. Sælges kun i boghandelen.

HGJ

Grammatisk talt

I *Nyt fra Sprognævnet* 1995/2 bragte vi en systematisk oversigt over grammatiske betegnelser som Sprognævnet anbefaler. Sprognævnets anbefalinger udsendes nu som selvstændigt hæfte med titlen *Grammatisk talt. Anbefalede sproglige betegnelser*. Kernen i hæftet er den nævnte systematiske oversigt. Desuden indeholder hæftet et alfabetisk ordnet *leksikon* med mere end 500 grammatiske betegnelser og forkortelser.

Leksikonet, der udgør ca. to tredjedele af hæftet, indeholder både anbefalede og ikke-anbefalede betegnelser. Man kan slå op på de ikke-anbefalede betegnelser og få at vide hvilken betegnelse Sprognævnet anbefaler. Og under de anbefalede betegnelser er der forklaringer og eksempler og som regel også oplysninger om synonymer så man kan se hvilke andre betegnelser der bruges om samme begreb. – I *Grammatisk talt* kan man bl.a. få svar på disse spørgsmål:

- Hedder det *substantiv* eller *navneord*?
- Hvad er et *bindebogstav*?
- Skal man sige *superlativ* eller *højeste grad* eller *tredje grad*?
- Hvordan ser en *tilde* ud?
- Findes der et dansk ord for *konjunktiv*?
- Hvad er den latinske betegnelse for *egennavn*?
- Hvordan forkorter man *participium*?
- Hvad forskel er der på *konjunktion* og *konjugation*?

- Er det ikke lige meget om man siger *verbum* eller *verbal*?
- Hvad forskel er der på *foreløbigt subjekt* og *formelt subjekt*?
- Hedder det *hovedsætning* eller *helsætning*?
- Hvad står forkortelsen *komp.* for?

Hæftet *Grammatisk talt* sigter især på arbejdet med dansk grammatik og sprogbeskrivelse. Sprognævnets anbefalinger tager dog også hensyn til den grundlæggende undervisning i fremmedsprog. De anbefalede betegnelser bruges bl.a. her i *Nyt fra Sprognævnet* og i *Retskrivningsordbogen* fra og med 2. udgave, der udkommer til efteråret.

Dansk Sprognævn: *Grammatisk talt. Anbefalede sproglige betegnelser*. Redigeret af Henrik Galberg Jacobsen. Dansk Sprognævns skrifter 24. Dansk lærerforening, 1996. 60 s. 50 kr. – Udkommer i slutningen af marts 1996. Sælges kun i boghandelen.

HGJ

Tjørens fald

Af Allan Karker

Naturligvis er det hverken muligt eller nødvendigt at kende oprindelsen til alle ord og vendinger i sproget. Man kan fx være fuldt fortrolig med at en *bjørnetjeneste* er en velment håndsækning der bliver til større skade end gavn, uden at man nogensinde har hørt den fabel der ligger til grund. Man har heller ikke nødig at være hjemme i den græske mytologi for at kunne tale om fx udlandsgælden som samfundsøkonomiens *akilleshæl*, dens sårbare punkt.

Men når en gymnasieelev i Weekendavisen 22/4 1988 efterlyste en ekspert »som vil gøre os andre den bjørnetjeneste« at oversætte et værk af Heidegger til dansk, og endda tilføjede »På forhånd tak«, så er det tydeligt at den unge skribent opfattede en *bjørnetjeneste* som en stor og ægte hjælp. Og for den velmeriterede musikanmelder som i Jyllands-Posten 25/8 1992 skrev om »Halsen, alle sangeres akilleshæl«, var *akilleshælen* tilsyneladende blottet for anatomisk indhold.

Vil man kritisere fejl og tankeløshed som disse, er det i og for sig nok at henvise til hvad der er normal sprogbrug. Men utvivlsomt får kritikken større vægt hvis den yderligere anskueliggøres med de episoder og situationer der ligger bag de billedlige udtryk. Og for resten er det givet at disse talemåder ofte

pirrer den almindelige menneskelige nysgerrighed: Hvorfor siger man sådan?

Så faldt tjøren

Derfor har det nok også interesseret mange at få oplyst hvordan talemåden *så faldt tjøren* blev til. Forklaringen stod i aprilnummeret 1995 af Tele Danmark Magasinet, der blev postomdelt til alle husstande (se illustrationen øverst side 15).

Nu er der jo stadig en del danskere som husker hvordan tilværelsen formede sig før den automatiske telefonsvarer blev aktuel omkring 1955, og de vil bestemt ikke genkende sceneriet. Forklaringen er dog ikke frit opfundet. En medarbejder ved Tele Danmark Magasinet har som barn sidst i 1940'erne oplevet forløbet hos en firsårig kvindelig slægtning der bar sig sådan ad; han er dog ikke helt sikker på at mønten var en tjøre, men bortset fra det er historien altså autentisk. Det gale ved fremstillingen er da frem for alt at et ejendommeligt påfund af en enkelt person er blevet generaliseret: sådan gjorde »man«.

Tjøren og mønttelefonen

Det er for øvrigt ikke oplyst om den gamle dame i forbindelse med sit trick overhovedet brugte udtrykket *så faldt tjøren*. Hvis hun gjorde det, har det ikke været hendes egen opfindelse, men et spil på en talemåde som allerede dengang var gængs og blev brugt med den samme billedlige betydning som vi kender i dag: 'så gik det (omsider) op for mig/ham/hende hvad meningen var'.

Denne velkendte forklaring står at læse i Nudansk Ordbog, 15. udgave (1992), som desuden oplyser at talemåden oprindelig sigtede til en »tjøre, der blev puttet i automattelefon«.

Sådanne apparater, der også er blevet kaldt telefonautomater, har været i brug i Danmark så tidligt som 1908; de blev i 1955 officielt omdøbt til mønttelefoner. Taksten for en samtale var i mange år 10 øre, men blev i begyndelsen af 1950'erne sat op til 25 øre hos Jydsk Telefon, senere også hos de andre selskaber. Det er først fra og med 9. udgave (1977) at Nudansk Ordbog bruger præteritumsformen (datidsformen) *blev putt*, endnu i 8. udgave (1974) stod der i præsens (nutid) *bliver putt*.

Hvad Nudansk Ordbog oplyser, både om betydningen og om oprindelsen, stemmer helt med den store historiske Ordbog over det Danske Sprog, bind 23 (1946), hvor det ældste eksempel er et citat fra Politiken 28/3 1942, som meget godt illustrerer den situation der blev baggrund for den billedlige talemåde: *Telefondamen var »med«, »10-øren var faldet«*. Ganske tilsvarende hedder det hos Kaj Bom: Slang (1948), side 54: »Er man længe om at fatte en pointe, begribe noget, hilses den sene forståelse med et: *der faldt tjøren* (ligesom i automater); er forståelsen kun delvis eller særlig langsom, tilføjes: *den faldt i toører*« – skønt en sådan ratebetaling aldrig har været teknisk mulig i mønttelefoner. Ifølge Politikens Slangordbog, 4. udgave (1993), kan man i dag endog sige *i bare enører*, uanset at enører såvel som toører for længst er afskaffet. Som bekendt er også tjøren selv faldet så meget

i værdi at den ikke længere udmøntes – men talemåden lever uanfægtet videre.

Hjemmegjort eller efterligning?

Det står altså fast at virkelighedsbaggrunden for udtrykket *så/dér/nu faldt tjøren* er en situation hvor man køber en vare eller en tjenesteydelse ved at putte en tjøre i en automat – først og fremmest en mønttelefon. Med varierende udenlandsk mønt kan situationen gengives på et hvilket som helst sprog, og den billedlige udnyttelse kan i princippet opstå hvor som helst. Den overførte betydning kan altså godt være blevet til i dansk uden påvirkning udefra.

I vore nabosprog norsk og svensk findes der ingen tilsvarende talemåde, men det gør der på engelsk. I 2. udgave af The Oxford English Dictionary, bind 11 (1989), side 483, registreres udtrykket *the penny has dropped* med samme billedlige betydning som *nu faldt tjøren* på dansk. Det tidligste citat er ganske vist først fra 1973, men at tankegangen går længere tilbage, ses af et andet fra 1942, som lyder: *The penny seems to have stuck in the machine* 'det ser ud til at mønten har sat sig fast i automaten'. På det grundlag tør man dog ikke slutte at det danske udtryk er overtaget fra engelsk.

Derimod er der så slående paralleller på tysk at en påvirkning fra den kant forekommer sandsynlig. Her lyder udtrykket *der Groschen ist gefallen*, og svarende til den danske udbrodering med en- eller toører siger man *der Groschen fällt pfennigweise*. Hos Heinz Küpper: Illustriertes Lexikon der deutschen Umgangssprache, bind 3 (1983), side 1119, dateres denne sprogbrug så tidligt som

Så faldt 10-øren

Ordsproget 'Så faldt 10-øren' stammer fra telefonens verden. Før telefonsvarerens tid kunne man på en simpel og billig måde finde ud af, om telefonen havde ringet, mens man havde været ude med vasketøjet. En 10-øre blev stillet på højkant op ad telefonens klokke, og når telefonen ringede, fik rystelserne 10-øren til at falde. Og så var det bare at ringe til venner og bekendte for at finde ud af, hvem der havde ringet.

Apparatet kan i dag ses på Telefonmuseet i Hellerup.

til 1910-20. Og i det danske standardværk *Bevingede Ord* ved T. Vogel-Jørgensen og Poul Zerlang, 6. udgave (1990), side 459, oplyses det at forfatteren Per Barfoed i 1936 eller 1937 fortalte en anekdote om nogle langsomt opfattende østrigske officerer. I den ind-

gik det tyske udtryk *der Groschen ist gefallen*, som han senere fordanskede til *nu faldt tiøren*.

Allan Karker (f. 1926) er fhv. universitetslektor, medlem af Dansk Sprog-nævn.

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Fax
31 54 03 60

Giro
6 10 17 20

Abonnement mv.
35 32 89 83

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-12 og 13-15)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 50 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Usignerede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1996/1 · marts

Kerneord og oplevelseskultur	1
Fra tid til anden	10
Sæt nyt komma	11
Grammatisk talt	12
Tjærens fald	13

Næste nummer udkommer i juni 1996.

Ansvarshavende redaktør:
Erik Hansen

Redaktionssekretær:
Vibeke Sandersen

ISSN 0550-7332
Tryk: Bianco Luno A/S, København